

TARİXİN TƏDRİSİ METODİKASI
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ
METHODS OF TEACHING HISTORY

UOT 372.893

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ ÜMUMİ TARİX KURSLARININ
TƏDRİSİNDƏ BƏDİİ ƏDƏBİYYATDAN İSTİFADƏNİN İMKAN VƏ YOLLARI

Leyla Əhməd qızı Həsənzadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı

ORCID: 0009-0007-0007-0163

E-mail: lhesanzade85@gmail.com

<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v25.i4.22>

Açar sözlər: bədii ədəbiyyat, tarixi hadisə, tarixi şəxsiyyətlər, milli-mənəvi dəyərlər, emosional münasibət, tarix, integrasiya, dünyagörüşü.

Ключевые слова: художественная литература, исторические события, исторические личности, национально-моральные ценности, эмоциональное отношение, история, интеграция, мировоззрение.

Key words: literary works, historical events, historical figures, national and moral values, emotional attitude, history, integration, worldview.

Araşdırmalar göstərir ki, tarixi öyrənməyin çoxsaylı mənbələri içərisində bədii ədəbiyyatın özünəməxsus yeri var. Bədii ədəbiyyatdan tarix təlimində istifadə şagirdlərdə dünyagörüşün formalaşmasına, eləcə də tarixi hadisə və proseslərə daha dəqiq və həssaslıqla yanaşmağa zəmin yaradır.

Bədii ədəbiyyatdan istifadənin didaktik və tərbiyəvi əhəmiyyətini qeyd edən tədqiqatçı F. Məmmədov yazır: “Tarix tədrisinin əsas məqsədlərindən biri şagirdlərdə tarixi proseslər arasında məntiqi əlaqənin formalaşdırılması və onların milli kimlik şüurunun inkişaf etdirilməsidir. Lakin təkcə dərslük mətnlərinə əsaslanmaq şagirdin mövzunu dərinlən hiss etməsinə mane olur. Bu baxımdan bədii ədəbiyyat dərsə həyatilik gətirir, hadisələri emosional çalarlarla təqdim edir və dərsin yadda qalma səviyyəsini yüksəldir” [4, s.25-27].

Bədii ədəbiyyat təkcə bilikvermə vasitəsi deyil, həm də şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasında mühüm rol oynayan tərbiyəvi resursdur. Dərslərdə bədii mənbələrin istifadəsi şagirdlərin davranış modelinə, əxlaqi dəyərlərinə, hadisələrə yanaşma tərzinə müsbət təsir edir. Bu proses şagirdlərin davranışına, əldə etdikləri nailiyyətlərə və ümumi inkişaf dinamikasına müsbət təsir göstərərək onların düzgün istiqamətdə formalaşmasına şərait yaradır. Tarix dərslərində bədii mətnlərdən istifadənin müxtəlif əsərlərlə tanışlığın əsas yolu olması şagirdlərin dünyagörüşünün və mütaliə vərdislərinin inkişafını daha da aktuallaşdırır. Bədii ədəbiyyatın həm müəllim, həm də şagird fəaliyyətini əhatə etməsi bu sahədə aparılan tədqiqatların vacibliyini artırır. Eyni zamanda, müəllimin bədii mənbələrdən istifadə etməsinin ona hansı istiqamətlərdə fayda verdiyi də araşdırmanın əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Tarix elminin təkrarsızlığı, keçmiş ictimai şəraitlə müasir dövr arasındakı fərqlər kimi məsələlərin izahı bədii əsərlər vasitəsilə daha aydın şəkildə təqdim edilə bilər. Bədii ədəbiyyat təsvir etdiyi dövrün

ictimai mənzərəsini, insan düşüncəsini və davranış modellərini canlandıraraq tarixi hadisələri şagirdin təxəyyülündə konkretləşdirir, dövrün düşüncə tərzini əks etdirir. Bu səbəbdən tarix dərslərində bədii mətnlərdən istifadə həm aktual, həm də zəruridir.

Professor M. Əmirov bədii ədəbiyyatı qruplaşdıraraq yazır: “Tarix təlimində istifadə olunan bədii ədəbiyyat nümunələri, əsasən, iki qrupa ayrılır: öyrənilən dövrün bədii əsərləri və tarixbədii ballestristika. Birinci qrupa daxil olan əsərlər hadisələrin canlı şahidləri tərəfindən yazıldığı üçün mühüm tarixi mənbə kimi qiymətləndirilir və xüsusi dəyər daşıyır. İkinci qrup əsərlər isə daha son dövrlərdə yazılmış, müəlliflərin müxtəlif tarixi sənədlərə və mənbələrə əsaslandıqları araşdırmalar nəticəsində meydana gəlmişdir. Bu səbəbdən elmlilik və tarixilik baxımından daha etibarlı hesab olunurlar” [3, s.12-13].

Tədqiqatçı S. Əliyeva tarix təlimində bədii ədəbiyyatdan istifadənin didaktik əhəmiyyətini qeyd edərək yazır: “Bədii mətnlər tədrisin səmərəliliyini aşağıdakı kimi artırır:

- 1) Tarixi faktları daha canlı təqdim edir;
- 2) Şagirdin dərse marağını artırır;
- 3) Yadda saxlama prosesini gücləndirir;
- 4) Hadisələr və şəxsiyyətlər arasındakı əlaqəni aydınlaşdırır.

Bu xüsusiyyətlər bədii ədəbiyyatın tarix təlimində mühüm didaktik vasitə olduğunu sübut edir” [2, s. 56-58].

Tarix dərslərində bədii əsərlərdən həm dərs vaxtı, həm də dərsdənkənar fəaliyyətlərdə istifadə olunur. Belə əsərlər dərsin əyaniliyini gücləndirir, mövzunun daha dərinə dərk edilməsinə şərait yaradır və şagirdlərdə tarixi keçmiş haqqında canlı təxəyyül formalaşdırır. Bədii əsərdən istifadə faktların məntiqi ardıcılığı ilə yanaşı, materialın emosional təsirini də artırır. Şagirdlərin dərse marağını yüksəldən əsas amillərdən biri də məhz müəllimin seçdiyi obrazlı təsvirlərdir. Tarix dərslərində istifadə edilən bədii nümunələr keçmişin qəhrəmanlarını daha canlı şəkildə təsəvvür etməyə imkan yaradır.

Müəllim bədii nümunələrin seçilməsində aşağıdakı məqamları nəzərə almalıdır:

- əsərin təsvir etdiyi dövrün real tarixi mənzərəsini doğru əks etdirməsi;
- şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun olması;
- tərbiyəvi məzmun daşması;
- bədii keyfiyyətinin yüksək olması.

Tarix dərslərində seçilən mətnlərdə: insani dəyərlər, vətənpərvərlik, mənəvi-estetik keyfiyyətlər, əxlaqi davranış formaları aydın şəkildə verilməlidir. Bədii ədəbiyyatın əsas gücü onun tərbiyəedici təsirindədir. Bu səbəbdən müəllim seçdiyi parçada mənfəət nümunələrin niyə tənqid olunduğunu, müsbət nümunələrin niyə önəmli olduğunu şagirdə izah etməlidir. Bu, dəyərözlü təlimin vacib hissəsidir.

Bədii ədəbiyyatdan istifadə üçün bir neçə metod mövcuddur. Ən geniş yayılmış üsul dərs zamanı əsərdən qısa bir hissənin oxunmasıdır. Bu zaman müəllim mətnin intonasiasına, ritminə və emosional çatdırılmasına diqqət etməlidir. Oxunan parça çox uzun olmamalıdır, çünki həddindən artıq uzun fraqment əsas ideyanın unudulmasına səbəb ola bilər. Şagirdlər bədii mətnləri təhlil edərkən aşağıdakı məqamları nəzərdən keçirməlidirlər:

- 1) Hadisələrin təsvir olunduğu dövr və tarixi şərait;
- 2) Əsərdə yer alan əsas hadisələr;
- 3) Tarixi və tipik obrazlar;

4) Müəllifin hadisələrə münasibəti;

5) Şagirdin öz şəxsi fikri.

“Bədii əsərlərdən müəllimin izahında qısa sitatlar şəklində də istifadə oluna bilər. Bu baxımdan şeir parçalarından daha səmərəli istifadə etmək olar. Bədii ədəbiyyatdan ənənəvi təlimdə istifadə edilərkən metodistlər V-IX siniflərdə daha geniş, X-XI siniflərin tarix dərslərində isə yalnız bədii əsərin və onun müəllifinin adını çəkməklə kifayətlənməyi, əsəri bütünlükdə oxumağı isə şagirdlərin öz öhdəsinə buraxmağı məsləhət görürdülər. Yəni, tarix dərslərində ədəbi əsərlərdən istifadə edərkən mütləq bir ölçü gözlənilməlidir. Bədii mətndən istifadə edərkən geniş mətnlərdən istifadə edilməməlidir. Çox məzmunlu geniş parçalar şagirdin diqqətinin dağılmasına, dərsin tempinin pozulmasına, əsas ideyanın unudulmasına səbəb ola bilər. A.A. Vagin belə hesab edirdi ki, “bədii ədəbiyyatın tarix dərslərində geniş istifadəsi, şagirdlərin olavə ədəbi obrazlar və sitatlar ilə həddindən artıq yüklənməsi səhv addım olardı” [7, s.67].

Şagirdlərin qavrama, hazırlıq səviyyələrinin fərqli olduğunu nəzərə alan müəllim: yüksək hazırlıqlı şagirdlərə mürəkkəb, analitik düşüncə tələb edən mətn parçaları, orta səviyyəli şagirdlərə sadə və emosional təsviri güclü parçalar, zəif qavrayıcı şagirdlərə isə qısa və konkret fraqmentlər təqdim edə bilər. Bu, hər bir şagirdin potensialına uyğun inkişafını və onların aktivliyini təmin edir.

Tarix dərslərində bədii ədəbiyyatdan istifadə prosesində əsas və ikinci dərəcəli fikirlər müəyyən olunmalıdır. Müəllim yalnız dərslərdə verilən bədii ədəbiyyat nümunələri ilə kifayətlənməməli, öz təcrübə və dünyagörüşünə əsaslanaraq, izahında, nitqində, bədii ədəbiyyatdan istifadə edə bilər. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ümumi tarix dərslərində bədii ədəbiyyatdan istifadənin bu baxımdan imkanları genişdir. Məsələn, Napoleonun yürüşləri haqqında dərslər zamanı Lev Tolstoyun “Hərb və sülh” romanından istifadə etmək mümkündür.

VIII sinifdə “Fransa inqilabı” mövzusunun tədrisi zamanı Dikensin – “İki şəhərin hekayəsi” əsərindən istifadə etməklə Parisdə cəmiyyətin aclıq və səfalət içində yaşaması, şagirdlərə inqilabın sosial əsaslarını emosional şəkildə anlatmağa kömək edir.

Viktor Hüqo – “Səfillər” romanında XIX əsr Fransası, monarxiya və sinfi təbəqələr haqqında məlumat verilir, Jan Valjan obrazı sosial ədalət anlayışını izah etməyə kömək edir.

Qədim Babilin mədəniyyət abidəsi olan “Gilqameş” dastanı Uruk, şəhər-dövlətlər mövzusunun tətbiqi zamanı Gilqameşin obrazı vasitəsilə qəhrəmanlıq ideyası və qədim insanın dünya görüşü izah edilir.

Homer – “İliada”, “Odisseya” romanları Troya müharibəsi, qədim yunan düşüncəsi, Axilles və Odisseya haqqında parçalarla dövrün cəmiyyət təsəvvürü canlanır.

“Manas” dastanı - türk xalqlarının dünya görüşü, məişət həyatı, qəhrəmanlıq ənənələri haqqında ətraflı təsəvvür yaradır.

Vasili Qriqoryeviç Yanın yazdığı “Çingiz xan”, “Batı”, “Sonuncu dənizə doğru” tarixi romanlarında monqolların tarixindən bəhs olunur.

Mətn tək mənbə kimi təqdim edilməməlidir. Bədii parçalar xəritələr, sənəd nümunələri, fotoillüstrasiyalar və dərslərdə məlumatları ilə birlikdə istifadə olunarsa, şagirdlərdə çoxşaxəli təfəkkür formalaşır.

Bədii mətni anlamaqda ən vacib mərhələlərdən biri şagirdin şəxsi fikrini ifadə etməsidir: obrazlar barədə şəxsi münasibət; hadisənin səbəb-nəticə təhlili; müəllif mövqeyi haqqında fikir; tarixi realılıqla müqayisə. Bu zaman şagird həm düşünür, həm analiz edir, həm də öz mövqeyini

qurur. Bu işə müasir kompetensiya yanaşmasına tam uyğundur.

Məktəblərdə ümumi tarix dərslərində bədii ədəbiyyatdan istifadə şagirdlərin tarixi anlayışını dərinləşdirmək, tarixi hadisələrə emosional və əxlaqi münasibət yaratmaq üçün çox faydalıdır. Aşağıda metod və üsullarını ətraflı qeyd edirəm:

Söhbət və müzakirə üsulu. Şagirdlər müəllimin təqdim etdiyi tarixi hadisə yaxud tarixi şəxsiyyət haqqında bədii ədəbiyyat nümunəsi oxuyub, fikirlərini bölüşürlər. Şagirdlərdə tarixi şəxsiyyətlərə münasibət formalaşdırılır.

Rollu oyunlar. Tarixi hadisələr dərstdən əvvəl mövzu ilə bağlı hazırlanmış ssenari əsasında qurulur. Şagirdlər müxtəlif obrazları seçirlər və ya müəllim rolları paylaya bilər. Səhnələşdirmə, rollu oyunlar tarixi hadisələrin daha yaxşı yadda qalmasına, şagirdlərin dərstdə aktiv iştirak etməsinə səbəb olur. Şagirdlərdə kommunikasiya, təqdimat bacarıqları formalaşır.

Təhlil və müqayisə üsulu. Şagirdlər bədii ədəbiyyat əsərindəki tarixi məlumatları dərslər kitabındakı faktlarla müqayisə edir. Şagirdlər qruplar şəklində əsəri oxuyur və tarixi faktlarla uyğunluğunu və fərqliliklərini qeyd edirlər. Tarixi hadisələrdə müəllifin baxış bucağı və bədii təqdimat fərqləri araşdırılır. Tənqidi düşüncə və analiz bacarıqları inkişaf edir, tarixi informasiyanın qiymətləndirilməsi bacarığı artır.

Yazılı və yaradıcılıq işləri. Şagirdlər bədii əsərlər əsasında esse, məktub, hekayə yazırlar. Bu fəaliyyətlər tarixi biliklərin dərinləşdirilməsinə, şagirdlərin yazılı nitq bacarıqlarının inkişafına və tarixi hadisələrin daha şüurlu şəkildə qavranılmasına müsbət təsir göstərir.

Vizual metodlar (karikatura, şəkil, plakat). Tarixi hadisələr bədii ədəbiyyat əsasında vizual olaraq təmsil olunur. Şagirdlər oxuduqları əsər əsasında hadisələri plakat, komiks və ya şəkil vasitəsilə təqdim edirlər. Dərstdə bu vizual işlər müzakirə olunur və müəllim tarixi kontekstə əlavə izah verir. Tarixi məlumatların yadda qalması asanlaşır, yaradıcılıq qabiliyyəti və vizual təhlil bacarıqları artır.

Dialog və debat üsulu. Şagirdlər bədii ədəbiyyat əsasında tarixi hadisələr haqqında fikir mübadiləsi aparırlar. Şagirdlər iki qrupa bölünürlər, tarixi şəxsiyyət, tarixi hadisə haqqında bir-birlərinə opponentlik edirlər. Hər qrup qarşı tərəfi öz mövqeyi ilə bağlı inandırmağa çalışır. Müəllim şagirdləri arqumentləri sübut etməyə, nəticə çıxarmağa, tarixi mənbələrə istinad etməyə təşviq edir. Şagirdlər mövzunu dərinlənən araşdırır, “çarpaz suallar” hazırlayır, tarixi mənbələrlə işləmək bacarığına yiyələnirlər.

İnteraktiv texnologiyalardan istifadə. Müasir texnologiya ilə bədii ədəbiyyat əsasında tarixi mövzular interaktiv dərslər vasitələrinə çevrilir. Elektron dərsləklər, animasiyalar, qısa videolar və ya simulyasiyalar vasitəsilə bədii əsərdəki hadisələr vizuallaşdırılır. Şagirdlər virtual platformada diskussiya və ya qrup layihələrində iştirak edirlər. Dərs daha maraqlı olur, şagirdlərin texnologiya savadlılığı və aktiv iştirakı artır.

Sual-cavab və problemlə vəziyyət yaratmaq. Bədii parçadan sonra müəllim şagirdlərin düşüncəsini istiqamətləndirən suallar verir: “Bu obrazın davranışı hansı tarixi şəraitlə bağlıdır?”, “Əsərdə verilən hadisə ilə real tarix arasındakı fərqlər nələrdir?”, “Müəllif hansı fikri ötürmək istəyib?” Bu metod tənqidi tənqidi inkişaf etdirir və analiz bacarıqlarını gücləndirir.

Bədii əsərlər yalnız dərstdə deyil, dərstdən kənar məşğələlərdə də geniş tətbiq olunur: Kitab müzakirələri; “Tarix və ədəbiyyat günü”; Bədii əsərlərdən səhnəciklərin hazırlanması; Tarixi obrazların təqdimatı; “Tarixi obrazların dili ilə çıxış” yarışları. Belə fəaliyyətlər şagirdlərin şəxsi inkişafına və tarixi hadisələrə emosional yanaşmasına müsbət təsir edir.

Metod və üsulların qarışığı dərsləri daha interaktiv və maraqlı edir, şagirdlərin həm bilik, həm bacarıq, həm də vərdişlərini eyni zamanda inkişaf etdirir.

Problemin aktuallığı. Ümumtəhsil məktəblərində ümumi tarix kurslarının tədrisində bədii ədəbiyyatdan istifadə şagirdlərdə bədii təfəkkürün və geniş dünyagörüşün formalaşmasında müstəsna rolu var. Didaktik və tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən bu problemin tədqiqinə çox böyük ehtiyac var.

Problemin elmi yeniliyi. Ümumtəhsil məktəblərində ümumi tarix kurslarının tədrisində bədii ədəbiyyatdan istifadənin didaktik imkanları və metodik imkanları şərh edilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən tarixin tədrisi texnologiyası sahəsində çalışan mütəxəssislər istifadə edə biləcəklər.

Ədəbiyyat

1. Atakişiyeva C. Tarix dərslərində bədii ədəbiyyatdan istifadə. 2020. s.25-33.
2. Əliyeva S. Didaktik vasitələr və onların tətbiqi. Bakı: 2017, s.56-58.
3. Əmirov M. Tarix və bədii ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi. Bakı: 2011, s.12-13.
4. Məmmədov F. Tarix tədrisinin metodikası. Bakı: 2018, s. 25-27.
5. Quliyev R. Tarix dərslərində inteqrasiya metodları. Bakı: 2020, s. 31-32.
6. Qurbanova M. Tarix təlimində bədii ədəbiyyatdan istifadənin mahiyyəti 2018. s.226-228
7. Vagin A.A. Методика преподавания истории. Москва: 2005, s. 67.

L.Ə.Həsənzadə

Ümumtəhsil məktəblərində ümumi tarix kurslarının tədrisində bədii ədəbiyyatdan istifadə imkanları və yolları

Xülasə

Məqalədə tarix dərslərində bədii ədəbiyyatın tətbiqi, şagirdlərin tarixi hadisələri qavraması və tarixi şəxsiyyətlərə emosional münasibət formalaşdırması araşdırılır. Bədii ədəbiyyatın inteqrasiyası və müəllim tərəfindən istifadə üsulları təhlil edilir. Araşdırmalar göstərir ki, təlimdə bədii ədəbiyyatdan istifadə dərsləri daha canlı və yaddaqalan edir, şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərin formalaşmasına və tarixə marağın artmasına səbəb olur. Şagirdlərdə dünyagörüşün formalaşmasına motiv yaradır.

L.A.Хасанзаде

Возможности и пути использования художественной литературы в преподавании курсов всеобщей истории в общеобразовательных школах

Резюме

В статье исследуется применение художественной литературы на уроках истории, её роль в понимании учащимися исторических событий и формировании их эмоционального отношения к историческим личностям. Анализируется интеграция художественной

литературы и методы её использования учителем. Исследования показывают, что использование художественной литературы делает уроки более живыми и запоминающимися, способствует формированию национально-нравственных ценностей у учащихся и повышает интерес к истории. Кроме того, это стимулирует формирование мировоззрения учащихся.

L.A.Hasanzade

**Opportunities and ways of using fiction in the teaching of general
history courses in general education schools
Summary**

The article examines the use of fiction in history lessons, how it helps students comprehend historical events, and how it shapes their emotional attitude toward historical figures. The integration of fiction and the methods used by teachers are analyzed. Research shows that using fiction in teaching makes lessons more vivid and memorable, contributes to the formation of national and moral values in students, and increases their interest in history. It also motivates the development of students' worldview.

Redaksiyaya daxil olub: 05.12.2025